

Giorgio és Nicola Pressburger két novellája

A Pressburger fivérek, György és Miklós, később Giorgio és Nicola 1937. április 21-én születtek Budapesten, 1956-ban hagyták el Magyarországot, és Olaszországban találtak új hazára. Nicola Pármába ment, jogot tanult, majd újságíró lett, és a legjelentősebb olasz periodikák szerkesztésében vett részt. 1985-ben hunyt el. Giorgio útja Rómába vezetett. Később színházrendezői tanfolyamokat végzett, és a mozi, a színház és a tévé területén tevékenykedett. Jelenleg Róma és Trieszt között dolgozik mint televíziós és színházi rendező.

1986-ban jelent meg első kötetük, a *Storie dell'Ottavo Distretto* (Nyolcadik kerületi történetek, Marietti, Genova), amelyet az olasz eredetiből több nyelvre lefordítottak, de ahogy már magyar származású szerzőkkel gyakran lenni szokott, óhazájukban nem kényeztették fordításokkal el őket: mindaddig csak két novella jelent meg a kötetből (Nátán, Saját képére és hasonlatosságára. Égtájak 88/89 Európa), ennyi az összes magyarul föllelhető Pressburger-mű. Holott e keserű-szép történetek itt játszódhatnak nálunk, Budapesten, egy mára már csak halvány, emlékeztető nyomában fennmaradt világban: a pesti zsidóság társadalmi ranglétrájának alsó fokain álló, de etnográfiailag gazdag rétegben, a nyolcadik kerületi kiskereskedők, iparosok között. Közismert, hogy ahhoz képest, milyen jelentős szerepet tölt be Budapest az ország életében („egymetropoliszos ország”), kevés a kifejezetten budapesti ihletű, jellegű irodalom, épp ezért kellene megbecsülni a Pressburger-írásokban rejtőző kincset. Ki tudja, miért, még „magas” irodalmi körökben is hallani olyan véleményt, hogy ezek holmi Moldovutánérmések – pedig ha valaki csakugyan olvasta (és figyelmesen

olvasta!) e novellákat, azon kívül, hogy Budapest egyik szegény kerületének világát ábrázolják, nemigen talál hasonlóságot. Lehet viszont némi, nem stílusbeli, hanem lelki rokonságot találni Moravia (ő, nevek játéka, hogy ki és hol írja meg egy világváros folklórját!) Római történetek-jével. Pontosságuk, tárgyilagosságuk mögé bújó érzékenységük, figuráik iránti elnéző szeretetük, röpke és szomoró mosolyú iróniájuk párhuzamba állítható. Ami Pressburger írásaiban egyedülálló: az a jó értelemben vett kelet-európaiság (a sok hátrány mellett néha előnyt is lehet érezni), amelyet sok olasz értelmiségi irigyel, és talán egzotikusnak is tart. Mi, akik viszont itt élünk, e világnak nem az egzotikumát, hanem a tragédiás voltát látjuk. A Római történetek szereplőit az urbanizáció mossa el folyamatosan, Pressburger alakjait kegyetlen viharral pusztította el a történelem. A novellák, mint furcsa varázstükrök, megmutatják, milyen volt épen Budapest és a magyar zsidóság eme szeletkéje, miközben a tiszta képen – örök hegként – a törött cserepek rajza is áttetszik. És a történetek – fivére halála után már csak Giorgio tollából – íródtak, s bizonyára íródnak tovább.

További kötetek(k):

Giorgio és Nicola Pressburger: *L' elefante verde* (A zöld elefánt), I. ed. 1988, Marietti, Genova.

Giorgio Pressburger: *La legge degli spazi bianchi* (A fehér közők krónikája), I. ed. 1989, Marietti, Genova.

Giorgio Pressburger: *Il sussurro della Grande Voce* (A Nagy Hang suttogása), I. ed. 1990, Rizzoli, Milano.

D. K.

A TEMPLOM

A falakat a Teleki téri piac zsidói vették meg a század elején az Úr végtelen dicsőségére, meg hát azért is, hogy ne kelljen átmenniük a körúton, amelyen túl a legközelebbi templom volt. A Nagyfuvaros utca közepe táján lévő bérház nagy helyiségei kevéssel azelőttig egy raktárnak adtak otthont. Elvégezték a szükséges átalakítási munkákat és megtörtént a fölszentelés; miután a kirakatokat befalazták, az emeleteken a Hitközség irodái kaptak helyet. A földszint pedig a nyolcadik kerületi kereskedők temploma lett.

Nagy és rejtelmekkel teli volt az a templom. Amikor először léptem be, csodálatos világ tárult fel előttem, amelyben azok az emberek, akiket naponta láttam vitakozni, csereberélni, tevékenykedni, most imakendőikben fekete csíkos, elmélyült lárváknak tűntek. Én is másnak éreztem ott magam, a tér, a levegő, a fény különös formát és szerepet kapott. Nem tudtam szemmel befogni, annyira nagy volt az a terem, végig oszlopokkal, szegletekkel, lámpákkal, karzatokkal és telizsúfolva zsidókkal. Később többször feltártam azt a rejtelmes világot, de mindig csak apránként haladva, hol a szószéket, hol a terem „mélyét”, hol a „bejáratnál balra eső” részt, anélkül, hogy sikerült volna valaha is gondolatban pontosan feltérképeznem.

A fény meglehetősen gyér volt, s abból a varázslatos atmoszférából, mintha a semmiből bukkantak volna elő, különleges jelenések emelkedtek ki. Mély benyomást tettek rám a Tóran szikrázó ezüstkezek, mint ahogy mindig elképesztettek és megrémisztettek a csillogó ruhájukból kibontott pergamentekercsek is. Érzékeltem, hogy azok fehér testek egy másik, a mienktől eltérő (már a „mienk” volt, pedig még ötéves sem voltam!) életformát képviselnek, más lüktetésekkel és szokásokkal, és egy sehol másutt nem észlelhető halk, ritmustalan csilingelést hallottam.

Igen, a piac zsidóinak a templomában volt valami az égi Templomból és Salamon templomából, a zsidó nép örök kincséből. Hogyan hullhatott egy ilyen szikra erre a helyre, mely egyszerre Budapest gyomra és kloakája, mint ahogy minden Babilónia minden nagy piaca az: ez az Örökkévaló könyörületességének a misztériuma. Mindenesetre így volt. Minden pénteken láttam, amint az apám és a nagybácsik, elmélyülten és átlényegülve, az imakönyv fölé hajolva, ritmikusan előre-hátra ringatják a felsőtestüket, valamiféle extáziist keresve, amely soha nem következett be. Táleszba burkolózva mind egyformák lettek volna, ha nem lehetett volna épp ott és épp akkor megragadni a lényegi tulajdonságaikat: az egyik szelíd-ségét vagy a másik kapkodó komolykodását; annak az összevont szemöldökű szigorát, aki többnek hitte magát másoknál,

és az érvényesülni akaró erőszakos hangosságát; a vágyuk és céljuk vesztett emberek depresszióját; az életük végéhez érkezett idősök riadtságát.

Ezek a rejtelmek nem félelmet, hanem épp ellenkezőleg, olthatatlan tudáshomját ébresztettek. Míg a „fenti” templomot az imádkozó hívek töltötték meg, a „lenti”, egy méter magasságban, a gyermekek birodalma volt, akik fogócskázva és zibongva, kalandos felfedezésekre indulva ünnepelték a péntek estét. Minden barnára festett háttámla egy-egy Herkules-oszlop volt, a padok közötti tér egy-egy kontinens, amelyt a lakói, a gyerekek megléte vagy hiánya és az ott imádkozó taleszának a hosszúsága különböztetett meg egymástól. A nyelv, amelyen a templomban beszéltek, számomra teljesen ismeretlen volt, mint ahogy az volt szinte minden gyereknek és a felnőtteknek is (a hébertudás legalább egy nemzedék óta kiveszett), mégis sikerült dialektusokat megkülönböztetnem. Az egyik padban egyhangúan darálva recitálták a Biblia sorait, a másikban olyan tagolatlan mormogással, hogy csak az Úr nevét lehetett kihallani néha, más padokban nehézkesen, de pedáns érthetőséggel. Mindenkit megfigyeltem, és közben következtetéseket vontam le a jellemére és a fontosságára vonatkozóan. Ha gyereket láttam, üdvözöltük egymást, és együtt folytattuk a felfedezést, fel s alá a templomban, a szószék körül, még fenn is. Aztán felhangzott minden torokból ének: *Lecho daidi, lirasz kalo*, „Gyere, barátom, menjünk a menyasszony elé”, a közelgő ünnep köszöntése és a péntek esti istentisztelet befejezése.

Ez az oly lenyűgöző és örömteli világ néha a félelmetes arcát is megmutatta. *Jom kippur*kor például, amikor a Tórát körbehordozták a templomban, s ezalatt a zsidók imakendőjükkel befedték a fejüket, szívem megtelt félelemmel, mint ahogy akkor is, amikor újevkor megfújták a sófárt: miközben szólt a rekedt hang, a Jozafát völgyében való örök ébredés előhírnöke, suttymban a talesz alá bújt tömeget néztem, és a túlvilágon éreztem magam, a sok halott lény között, akik várták a fájdalom föltámadást. Néha még nézni se volt merszem: én is megpróbáltam elrejtetni a fejem, apám kendőjébe temettem, és biztos voltam benne, hogy rögtön valami rettenetes, valami minden félelmet felülmúló dolog fog történni, bekövetkezik a világvége.

Aztán azok a pillanatok elmúltak, és a szörnyű eseményre – az Örökkévaló vagy egy arkangyala, vagy valami más képviselőjének a közénk érkezésére – való várakozás jövőre halasztódott.

A másik, még kevésbé megmagyarázható félelmet a női karzat látványa keltette bennem, amikor néha anyámnak vagy valamelyik nagynénémnek szóló üzenettel odaküldtek. Ez leginkább *Jom kippur*kor történt, amikor az egész család a templomban tartózkodott, és időnként még valami részletet pontosítani kellett a vacsorát illetően. A karzat nagyon keskeny hely volt, a felső szinten helyezkedett el, és sűrű rács választotta el a templom többi részétől. Ott ültek a nők mind sorban, kendőkkel és fátlyakkal félig elfedve arcukat. Egy kicsit sápadtak voltak a bőjtől, és a rossz világításban úgy tűnt, már újjá is születtek, ám komolyabb külsővel és szeretet nélkül születtek újjá, mintha élet- és halálosztó hatalmat kaptak volna a gyermekek és az egész emberiség felett. Néha lepillantottam a templomra a rácson keresztül. Úgy tűnt, mintha lent szegény, tudatlan férgék lennének, akiket onnan föntről, ahol akkor voltam, tényleg könnyű lenne rontással és csapásokkal sújtani.

Visszatérve a padok közé, a gyerekek és a taleszek közé, a félelem hamar elmúlt, hogy átadja a helyét a rejtelmeket feltáró, ünnepi, páratlan boldogságának. Mert ott, a templomban,

leszámítva azokat a félelmetes pillanatokot, a gonosz szónak, ha ismertem is volna a legteljesebb jelentésében, egyáltalán nem volt hazája. Sem a gyerekek csínytevéseinek, sem azoknak a szemrehányó szavaknak nem volt gonosz ízük, amelyeket a kántor sziszegett két bibliai vers között a rakoncátlan gyerekeknek; mintha fel lett volna vértézve a lelkem, nem éreztem ellentétes erőket, tilalmakat vagy parancsokat, kényszeret. Egyenletes, megindult, méltóságteljes boldogságot éreztem, melyről azt kívántam, hogy örökké tartson.

Am azt a rejtelmes világot egy csapásra feldúlták 1944-ben, azon a napon, amikor először kellett belépnem a templomba a szüleim megnyugtató jelenléte nélkül. Egy késő őszi reggelen anyám felöltöztetett, nekem és testvéreimnek adott egy papírzacsót, benne kenyérrrel és egy darab libasülttel, és elkísért minket a zsidó hitközség kapujáig. Az előttevaló estén a felnőttek bonyolult beszélgetések során azt próbálták nekünk megmagyarázni, hogy ott biztonságban leszünk, mert Svédország királya személyesen vette meg azt a házat, és különleges személyes védelmével látta el, ezért a németek semmilyen esetben sem léphetik át a küszöbét, és a horogkeresztesek sem, és egyáltalán senki, aki rosszat akar tenni nekünk, zsidó gyerekeknek. Azt viszont senki nem mondta meg, hogy egyedül leszünk ott, reménytelenül egyedül, és kiszámíthatatlan ideig. A hitközség kapujában a mama elengedte a kezünket. Egy sokdioptriás szemüveget viselő sovány asszony átvett minket, és mire megfordultam, a mama már nem volt ott, mintha a föld nyelte volna el. „Hova ment?”, kérdeztem szorongva a hitközség titkárnőjétől. „Nincs semmi baj, gyertek velem”, mondta az asszony. Elmentünk a templom ajtaja előtt, de épp csak arra volt időm, hogy bepilantsak a terembe: ahelyett, hogy beléptünk volna mint rendesen, továbbvezettek az emelet felé, a hitközség helyiségeibe.

Egy nagy szobában gyűjtöttek össze minket, amelynek szoros leengedett redőnyű ablaka volt, és a bejáratin kívül még két ajtaja: az egyik, a kétszárnyas, az elsővel megegyező szobába nyílt, míg a másik, az egyajtós, a folyosóra vezetett. A kétajtós mindig nyitva volt, és a két szobában, amely arra rendeltetett, hogy az elkövetkezendő hónapokban lakhelyünk legyen, jóformán minden gyereket megtaláltam, akit a templomban ismertem meg, vagy baráti családoknál azokon a zsúrokon, amiket az anyák rendeztek néhanapján, még békeidőben. Sok órát töltöttünk együtt, most mégis mind idegennek éreztük egymást. Senki nem nézett a másik arcába, csak álltunk ott, bárgyún, nem tudva, mi vár reánk.

Kegyetlen napok, hetek, hónapok következtek. Este leterítették a két szoba padlójára néhány matracot és lópokrócot. Egymás mellett fekvé, csöndben töltöttük az éjszakát. Reggel a hitközségi asszony mindent összeszedett, és a folyosó végéről bejött a rabbi a segédrel, hogy órát tartson az Írásról. Semmi nem maradt meg ezekből a vallásos tanításokból az emlékezetemben. A legkeményebb fogságban voltunk, amiben gyermekek népe valaha is volt; megfosztva az érzelmektől, jóléttől, tápláléktól, lelkünkben nyoma sem volt a büntudatnak, de a magyarázatnak sem, hogy mindezt miért kaptuk. A Könyv fenyegetései és szigorúságai igazságtalanságoknak, rettenetes igazságtalanságoknak tünnek. Az ételt délben osztották ki bádogcsajkákban: barna színű kockalevest, babot, káposztát, mikor mi adódtunk.

Lassan a parancsok sem hatottak ránk. Elhagytunk minden szokást és szabályt. Már nem a matracokon aludtunk. Aki fáradt volt, az levetette magát a földre, és ott aludt el; aki éhes volt, a fal felé fordult, és a fogát csikorgatta. A testi szükségletek szabályait sem tartottuk be: a második szobából egy kis folyosón elérhető mellékhelyiséget, amit senki nem takarított,

ellepte az ürülék. Egy nap, mivel fáradt voltam sorban állni, állva bekakiltam. Még egy hónapig hordtam magammal azt a mocskos terhet, egészen szabadulásomig.

Már a titkárnő és a rabbi tekintélye sem számított semmit. 1945 februárjában, miközben körülöttünk tombolt a háború, fellázdadtunk. Legalább három hónapja voltunk bezárva a hitközség termeiben, kiéhezve, koszosan, tele tetvekkel. Egy visszataszító étel gyújtotta meg a kanócot; a káposztaleves férgektől hemzsegett. Egyikünk sem tudta megenni. Üres gyomorral, remegő testtel sírva fakadtam. De nem is sírás volt ez. A torkomból tiltakozó kiáltás tört elő, hasonló az ökör bölgéséhez, olyan erős volt, hogy megremegtetette az ajtókat és az első-tétített ablak üvegeit. A hangomhoz csatlakozott a testvéreim hangja is, és hamarosan minden gyereké. „Éhes vagyok”, kiáltotta valaki. Sokan utánozták a panaszsomat, és öklükkel verték a szobák fapadlóját. Grósz Lajos, jelenleg orvos Amerikában, letépte magáról a ruháit; a szemüveges Maurer a földre pisilt; néhány gyerek sugárban bűzlő epét hányt. Csak ekkor tűnt fel a folyosó végén, feketén, mint a büntető Angyal, a rabbi. Szentori hangon kiabálta túl hiszterikus kiáltásunkat, hadonászó karjával a földre sepert egy csoport gyereket, majd lángoló tekintettel, kihúzott testtel megállt közöttünk, mint aki rögtön megragad és röpítára zúz minket. „Ha ennyi ereje van, az azt jelenti, hogy ő nem férges káposztát eszik, hanem valami jobbat”, gondoltam. És talán mondtam is, mert egy pillanat múlva mintha légörvény kapta volna el a fejemet, egy robbanásszerű erő arcul csapott, s eszméletlenül a földre zuhantam. Sok napot töltöttem aztán ott, fekve, erőtlenség. A lázadás végkifejletét a többi gyerek arcáról olvashattam le, amikor magamhoz tértem, sápadtak, vigasztalanok voltak, az élet leghaloványabb lángra nélkül. Az egyetlen eredmény amit elértünk, az volt, hogy megszűnt a káposzta. Legjobb emlékezetem szerint attól fogva csak babot kaptunk.

Még tél volt, amikor elhagytuk börtönünket és menedékünket. Sok zűrzavar után történt. A hitközség szobáiban megszűnt az elektromos energia, a sápadt lámpák, amik eddig bevilágították a helyiségeket, most vakon lógtak a plafonról, csak a redőny mögül beszűrődő két fénycsík engedett valamit látni. Már víz sem volt, és már három éjjel és három nap óta egyre közelebbi ágyúdörgések rengették a falakat. Ekkor láttam meg először, a rabbi szemében is a félelmet. Aztán döntöttek. „El kell őket innen küldeni”, mondta, nem nekünk, hanem a titkárnőnek. „Tanácsos és helyénvaló.” Nem sokkal ez után a beszélgetés után feladták a gyerekekre a télikabátokat, amelyeket érkezésük napján az egyik szobában hagytak, és levezettek minket a lépcsőn. Kis csoportokban vittek ki. Ami engem illet, én az utolsók között voltam. A templom ajtajánál lecövekeltem. Annyi idő után most láttam először a napfényt. Felnéztem. Az égen két repülőgép harcolt egymással. Láttam, hogy röpködnek a vörös lövedékek a két repülő között: két harcoló angyal kerengett az égen az ágyúzajban. Hirtelen a két angyal eltűnt a templom felett, még mindig vörös tűznyilakat váltva. Egy pillanattal később ki-mondhatatlan dőrej remegtetett meg minket és körben a házakat. A szemüveges Maurert és sok más társamat elvitte a Halál Angyala abban a rémisztő robbanásban. És én még ma is azt kérdelem magamtól, miért?

De már nem várok választ semmire, amióta annyi év után elmentem megnézni a templomot és a hitközséget. Azt mon-

dom, hogy az univerzum vénül, és más világok kellene, nem ez, hogy megtaláljam gyerekkorom örömét.

Óvatlan léptek vittek arra az útra. Fölnéztem, és megláttam a hulló vakolatú homlokzaton a héber írást: *Bet Keneset*¹. Átmentem. Az alacsony kapu nem élt az emlékezetemben. Könnyen kinyitottam az ajtót, de nehezen találtam meg a megfelelő folyosót. Amikor végre a templomban voltam, összeszorult a torkom. A sok évvel ezelőtti kifürkészhetetlen architektúra eltűnt, mintha az a tény, hogy olyan sok zsidóval kevesebb jön a kerületből, a téglákat is megtizedelte volna. A szent összejövetelek helye összezsugorodott, kifakult, nyomorúságos volt. És hová lettek az oszlopok? Csak két tartóőntvényt láttam a terem két oldalán. És a padok? Sok törött volt, szinte mindről nagy foltokban hiányzott a festék, és a szürke, szűtte fá feltárta saját romlását. Csak a szószerk körüli korlát volt kifényesítve, meg a Tóra-szekrény ajtói. A kövezet lapjai mind törtek vagy hasadtak, a falakon a por megsűrűsítette a meszet. „Ez inkább boszorkánykunyhónak tűnik, mintsem az Úr templomának”, gondoltam. Ott nem lakozhattott az öröm, ott a gonosz volt jelen, és mélyen bemélyesztette a fogát.

Odamentem az egyik padhoz, rátettem a kezemet. Egy pillanatra mintha egy váratlan fény feloszlatta volna a sötétséget a szemem előtt, sok zsidót láttam hajlongva-mormogva imádkozni, a terem megnőtt, kitágult, és hallottam, ahogy halkan csilingelnek a Tóra-csengettyűk. A zsidókat fejük búbjáig talesz fedte, s alul kilógtak a fehér öltözetek. „Gyere, imádkozz velünk”, hallottam a suttogást. Megborzongtam, mert annak a hangnak nem szabadott engedelmesskedni, a halottak szólfása szent és végzetes.

Egy fuvallat újból elsőtétítette a szememet. Elröppent az imádkozó tömeg. De a hátam mögött egy öreg közeledett. Még egy suttogást hallottam, hirtelen megfordultam. „Keres valakit?”, kérdezte, miközben szinte hangtalan léptekkel közeledett. Felismertem benne Stern Sámuel, az egykori kántort. Arca beesett volt, szeme fátyolosnak tűnt. „Keres valakit?”, kérdezte újból. „Stern bácsi, hogy van? Egy régi tanítványa vagyok”, suttogtam. Ő tanított meg héberül olvasni. De Stern továbbra is kérdően nézett rám. „Csak a templomot jöttem meglátogatni!”, kiáltottam, hogy legyőzzem a sükettségét és a gyanakvását. „Á, itt nincs senki – volt a válasz. – Kevesen jönnek. A többség meghalt a háború alatt.” Elkiabáltam neki, hogy gyerekként én is ebbe a templomba jártam; csak állt tétován. Stern Sámuel számára már nem léteztek élők, csak halottak. Talán a hangom miatt: a plafonról nagy robajjal leesett egy régi stukkódarab, s a lábunk előtt zúzódott porrá. „A vakolat...”, mondta. Mielőtt elmentem, gyengéden megérintettem az arcát. Fel akartam menni a hitközség termeibe, hogy újra lássam gyermekkori szenvedéseim színhelyét. De a lépcső helyett csak egy befalazott fülkét láttam. Az utcán megoldottam a rejtélyt. Az emeleteknek most külön bejáratuk van, és egy állami gazdaságnak adnak helyet. Számomra, mindent összevetve, megkönnyebbülés volt, hogy nem kellett még egyszer felmennem azokba a szobákba. Ott találtam volna gyermek önmagamot, és az a gyermek számon kérte volna életem későbbi részét. „Én megmenekültem – mondta volna. – És te mit csináltál az ellopott években?”

1. „A gyülekezet háza”, a zsinagóga

FRANJA, A RÓKA

Két évvel ezelőtt mentem ki utoljára a Kozma utcai régi zsidó temetőbe. Azzal a határozott céllal mentem oda, hogy meglátogatom egy távoli rokonom sírját. Előtte sosem tettem még meg. De egy éjszaka, ki tudja miért, elalvás előtt rá gondoltam, Franja Leuchtnerre, a sírjára, amelyre talán amióta meghalt, senki sem tett le egy kavicsot, és néhány nap múlva kocsiba ültem. Hegyeken, folyókon, határokon keltem át csak azért, hogy megtegyem e kötelességemet. Az, ami kegyes utazásom alatt történt, még ma is rettegésben tart. Soha többet nem térek vissza abba a temetőbe. Nincs hozzá erőm.

De mielőtt elmesélném csakugyan ijesztő tapasztalatomat, hogy jobban megértsétek azt, ami történt, beszélnem kell Franjáról, aki másodnagyéném vagy valami ilyesmi volt. Nagyon távoli rokon, akinek a létezéséről inkább csak a többi rokon elbeszéléseiből, mintsem személyes ismeretség alapján tudtam, és – amíg élt – nagyon ritkán látogattam meg, és még kevésbé szerettem.

Egy szlovákiai falucskából jött a fővárosba a második világháború előtt; nyolc-tíz éves lehetett akkoriban. Nővérével, Lillivel és apjával együtt egy kiskocsmát nyitottak a város peremén. A nővére főzött – úgy tűnik, nem volt hozzá mérhető szakács –, Franja pedig a jobbra külvárosi proli vendégeket szolgálta ki, akik ha fölöntöttek a garatra – gyakorlatilag minden este –, őt, a még csak alig serdülő lányt sem kímélték durva tréfáiktól.

Az apja, egy robusztus ember, királyi termettel, de bárány lélekkel, nem mert közbeavatkozni. Rádásul azok – mind róse¹ a legrosszabb fajtából – már származásuk miatt is utálták a három tulajt, és nem volt, ami megfékezhetne volna ellenségességüket és maró gúnyukat. Amikor alkoholos delíriuma csúcspontján az egyik vendég „azokat a koszos zsidókat” szidva távozott, az öreg annyira örült, hogy az este további károk nélkül fejeződött be, hogy eszébe se jutott követelni a számla kifizetését. A kocsmá így persze igen hamar csődbe ment. Ők hárman nélkülözve és nyomorogva tengették életüket a háború végéig. Azon a napon, amikor utoljára zárta be a kocsmája ajtaját, az öreg így kiáltott fel: „*Glaubt zi Gott?*”, ennek a lidércnyomásnak is vége.” Franja viszont, aki közben szép telt lánnyá kerekedett (*molett*, ahogy az apja mondta) búsult egy kicsit.

Apja tudta nélkül sikerült megtakarítania – borralalókból, kicsit bőven számolt számlákból, vagy úgy, hogy pár decivel kevesebb bort szolgált ki azoknak, akik literszám ittak egy óra alatt – egy kis pénzmagot. Nem vonakodott, hagyta, hogy megérintsék a fenekét vagy a mellét, vagy adott pár puszit, hogy kielégítse a részegeseket. Egyébként nem volt túlzottan éber lány, és a durvább bókokra vagy érintésekre egy kicsit buta mosollyal felelt, mint aki nem érti az ilyen szavaknak és gesztusoknak a súlyosabb jelentését.

Úgy hírlett, tényleg egy kicsit hibbant volt: gyerekkorában Szlovákiában megtámadta egy kakas, és vad csőröcsapásaival majdnem kilyukasztotta a koponyáját.

Mire az apja odafutott, ő már a földön feküdt eszméletlenül. Franja lassúsága és körülményessége, sanda pillantásai,

buta mosolyai, amelyek élete végéig változatlanok maradtak, talán ennek a balesetnek voltak köszönhetőek. De az Örökkévaló, minden bizonnyal a rosszat ellensúlyozandó, valóban kivételes ravaszdisággal ajándékozta meg.

A Tóra csakugyan a választott nép testében íródik tovább, ahogy az én régi hitoktatóm tanította, ha az Örökkévaló egy olyan nyomorult életnek, mint Franjáé, olyan grandiózus értelmet adott. Csak akinek sikerül olvasnia ebben az élő könyvben, egy nagy *hóhem*², érthet meg egy szikrányit az örök akarathból. De hol van manapság ilyen elme? Az enyém biztos nem, hisz csak a félelemtől remegve habozni tud az olyan tragikusan rendkívüli esetek előtt, mint az, amit most el fogok mesélni.

Franjára visszatérve, a húszas évek közepe táján bemutatnak neki lehetséges partiként egy lengyel cipész, aki másfél tucat munkással dolgozott együtt egy akkoriban jól menő kis gyárban. A fiatalember udvarias és jóvágású volt, biztató kilátásokkal arra, hogy előrejusson az üzemben. Franja apja is elégedett volt, akárcsak a lánya, aki egyébként furcsa és megmagyarázhatatlan módon egy kicsit vonakodott is. Az ok csak két-három évvel később tudódott ki, és igen drámai módon. Ugyanis Franja korábban természetesen nem vallhatta be az apjának, hogy a vasárnap délutáni séták és az Emke kávéházbeli – ahová minden nyolcadik kerületi zsidó, szegény vagy tehetősebb, elment időnként – meghívások alatt el-elcuppant egy-egy puszi, és az alatt a néhány pillanat alatt ő, rendkívül éles szimatával, valami furcsa szagot érzett, kámforét vagy fenólet, egyszóval kórházét. „Én egy róka vagyok – mondogatta magáról Franja –, én mindent megérezek.” És csakugyan. Két végeláthatatlan évnyi jegyesség után a fiatalembernek egy este meghívása volt Franjáékhoz, s aznap este beteljesült a végzete. Miután süttivel és cukorkákkal beállított a végre igent mondó jegyeséhez, és miközben éppen vidáman arról társalogtak, hogy s mint lesz a jövőben, hirtelen rettenetes köhögőroham kapta el, aztán egy nagy vértócsa buggyant ki a száján és előntötte a már vacsorára megterített asztalt. A fiatalember, aki a jegyesség egész ideje alatt titokban tartotta a betegségét, a tébécét, három héten belül meghalt – hogy az Örökkévaló legyen vele –, egy lépéssel a házasság előtt. Annyi vér láttán és a halál közelében Franja csak ennyit mondott: „Láttátok? Én gyanítottam. Én egy róka vagyok.” És attól a naptól fogva a gúnynev, a „Róka” rajta maradt.

Ha jól emlékszem, két-három évvel a vőlegénye halála után hozzáment annak közvetlen főnökéhez, valami mesterhez, a szintén lengyel, szintén cipész Karl Leuchtnerhez.

Franciska – ez volt Franja igazi neve – elhagyta az apai házat, és férjével egy a Mátyás tér és a Dankó utca sarkán levő körfolyosós bérház első emeleti, egyszobás, kicsi lakásába költözött. Jó zsidó asszonyként levágta a haját, és *slejtelt*, azaz parókat kezdett hordani, és egy ideig nem dolgozott, mert rögtön állapotos lett. Az Örökkévaló nem volt hozzá kegyes. Franjának, a Rókának fia született, és már az első napon megkeltt operálni az agyát egy súlyos torzulás miatt.

A kórház orvosa, egy *róse*, azt mondta, hogy jobb lett volna, ha az a teremtés a világra sem jön, de Franja jajveszékelve elérte, hogy az orvos visszavonja a szavát, így a Leuchtner házaspár számára maradt némi remény. Karl, az alacsony terme-

1. Zsidógyűlölet, zsidóellenes.

2. „Áldva legyen az Örökkévaló.”

3. Tudós

tű, Hitlerhez döbbenetesen hasonló cipész viszont nem volt erről meggyőződve: néhány hónap múlva azt mondta a feleségének, hogy jobb munka és biztosabb kenyér lehetőségében Brüsszelbe kell mennie (ami akkoriban egy nyolcadik kerületi zsidó számára a világ másik vége volt). Útnak is indult, és Franja elengedte, noha tudta, hogy talán sosem látja viszont. A kissé ütődött asszony számára egyszerűbbnek tűnt, hogy egyedül nevelje fel szerencsétlen gyermekét, mintsem ráadásul egy elkeseredett férjjel is harcolnia kelljen. Aki körülbelül két év múlva visszatért Franjához, a Rókához és a gyerekhez, aki közben egészségesen és okosan nőtt, mintha a műtét teljesen rendbehozta volna. Visszatért, mert barátok barátjától, a messzi Brüsszelben, ahol semmire sem jutott és senki sem tudta meg soha, miért ment oda, megtudta, hogy Franja egy igazi *ojsen*, egy gazdag nő lett.

Hogyan lehetett mindez? Reményvesztetten, összetörve hagyta ott. És Franja csakugyan az volt, olyannyira, hogy még az öngyilkosság szörnyű gondolata is megfordult lassú agyában, de elég volt egy kicsiny szó, hogy felvillantsa ravaszdisága előtt a remény szikráját.

Meg volt ez írva – és a többi, sokkal szörnyűségesebb is, ami Franjának jutott – a sors könyvében.

Egy nap, miközben éppen a Mátyás téren napoztatta egy kicsit a gyermekét, megállt mellette három cigányfiú, és félig hízelgő, félig pimasz bókákat mondott. Ő szóba elegyedett velük. Három zseké volt az ügetőről. Három ágrólszakadt, se ingük, se gatyájuk. Egy terv fogant meg az agyában, egy isteni szikra, talán a *sekinah*⁴ egy darabkája.

Meghívta őket másnap ebédre, aztán elszaladt a nővérehez, hogy megfőzesse vele a nyolcadik kerületi zsidó konyha legízesebb falatjait: grenadirmarsot, főtt libát, káposztás rétest, tökfőzeléket és így tovább. Két hónapig mindennap vendégül látta a három szegény ördögöt, akik nem hittek a szemüknek, olyan boldogok voltak. Zsokének elég túlsúlyossaká váltak, de egyébként a hetedik mennyországban érezték magukat. Soha nem gondolták, hogy egy nap ilyen jóllakottak lesznek. De aztán, anélkül, hogy észrevették volna, eljött a hála ideje. Franja látszólag közömbösen érdeklődni kezdett, melyik napon melyik ló fogja nyerni a futamot. Azok hárman megértették, hogy Franja, a Róka nem egyszerű információt vár tőlük, hanem a barátság igazi bizonyítékát. Hogy ne kelljen búcsút mondaniuk azoknak az oly inycsiklandó ételeknek, egy szombati futamra megmondták a nyertes lovak nevét. Szombat délután! Franja nemcsak hogy semmilyen munkát nem végzett, de még a villanykapcsolót se kattintotta volna fel! Nem így a nővére. És Franja ezért őt, Lillit küldte ki az ügetőre, hogy játssza meg a nevetek. Lilli, szegény feje, azt se tudta, mi az ügető, meg hogy lovakra pénzzel játszanak, de a vőlegénye aztán igen, az aztán túlon túl is értett hozzá! Ezért Franja feltélt szabott: „Az egész nyeremény az enyém. Máskülönben ti képesek lennétek újra feltenni, és az egészet elveszíteni. Nem. Engem nem ver át senki.” Szombat este Lilli és a vőlegénye annyi pénzt tett le Franja elé az asztalra, amennyit talán még senki sem látott a nyolcadik kerületben. Franja megcsinálta a szerencséjét. Valamilyen indokkal felhagyott azzal, hogy a zsokéit vendégül lássa, sőt még azt is letagadta előttük, hogy játszott, aztán az apjával és Lilli nővérel megbeszélte, mitévő legyen. Franjának nem volt igazi mestersége. Találni kellett hát valamit, amibe túl nagy kockázat nélkül befektethetnék a pénzt. Ki tudja, miért esett hamar Franja választása arra, hogy bódét vegyen a Teleki téri piacon. Az adni-vennivaló áru: liba és baromfi. A vásárlók: a negyed *gojte* kispolgársága és az angyalföldi proletárok.

4. Szó szerint „[Isten] lakhelye”, Isten jelenlétét jelöli az ő népében.

Mielőtt még feltöltötte volna a nagy viaszkosvászon kötevényt, a libásasszonyok tipikus viseletét, Franja ki akarta elégiteni egy szeszélyét: egy Váci utcai elegáns szücsnél olyan csudaszép kék rókát vett magának, hogy nemcsak a nyolcadik kerületi zsidócskák, hanem talán még egy bárónő vagy hercegnő is megirigyelte volna. Egy róka! Vajon miféle rejtélyes módon bukkant fel Franja lelkében ez a kívánság? Vagy csak az egyszerűen a véletlen műve volt? Nem tudom, sosem fogom megtudni. Mindenesetre Franja elment azzal a rókával az Emke kávéházba, és elhúzatta a cigányokkal az *Én elmentem a vásárba Schneider Fánival*-t, boldogságtól teljesen kipirult arccal hallgatta, miközben gyengeelméjű fia pufók kezeccskéivel ütötte hozzá a ritmust. Eltelt egy kis idő. Karl Leuchner, mint már mondtam, visszatért a feleségéhez, aki ugyanolyan könnyen, ahogy hagyta elmenni, most visszafogadta. A fiút pedig beiratták egy terhelt gyerekeknek fenntartott iskolába. Úgy nőtt, hogy tudták, egyik pillanatról a másikra, súlyosan romlani fog az állapota.

De a rossz, mint mindig, lassan-lassan befurakodott abba a nagyon jóba, amit az Örökkévaló mégis ajándékozott Franjának, a Rókának, méghozzá bőkezűen. A jó és a rossz mindig együtt jár, ikertestvérek, elválaszthatatlanul haladnak együtt a Messiás nagy napjáig, vagy talán még akkor is együtt maradnak. Franja sok pénzt keresett a bódéjával, de mit ért neki a pénz, amikor a fia arcán lassan-lassan furcsa ráncok kezdtek feltűnni, egy enyhe grimasz, és ha váratlanul epilepsziás rohamok verték földre? Mialatt a „koszos zsidó” szavak egyre gyakrabban és magabiztosabban visszhangzottak a nyolcadik kerületben, míg nem ütésektől, beszolgáltatásoktól, köpésektől és sértésektől kísért dühös ordítássá váltak.

Franja, a Róka férje segítségével az összes pénzét, ami nem volt kevés, bevarrta három kabátba (egy-egy volt a család minden tagjának), ugyanazokba, amelyekre néhány hónappal később fel kellett tűznie a – *rósék* szemében – megszégyenítő *mógen dövid*-ot, a sárga selyemcsillagot.

A véráradat, a Sátán bekövetkezett igazi ünnepe a halál országába sodorta a boldogtalan cipészt; egy ukrainai erdőben érte el az Angyal, ott látták utoljára Karl Leuchnert, jéggel egy csupaszfához pánnyázza, megfagyva, mint egy állat.

De az Örökkévaló megmentette Franját, a Rókát – a pénzét nem – és láss csodát! a fiát is, aki keserű nyelvi hűséggel szólva, immár kész ember volt. Az élet és a halál könyvében Franja is szerepel, és minden megállapított, ami történni fog.

A háború után újra megindult az élet a nyolcadik kerületben. Először az apróbbi feketepeiacca: tíz-húsz deka liszttel – jobbára gipszszel keverve –, tűzkövel, szaharinnal, szalonnával. Aztán Franja és más túlélők újra szerződtek a parasztokkal, friss tojást szereztek, egy kis tejet, aztán csirkét, aztán tyúkot, aztán libát, végül a bódék újra megnyitották az ajtajukat, és a régi jégvermek újra megteltek műjéggel. Újból hullott Isten áldása a kis bódékra, és vele együtt a pénz is. De meddig tartott? Három, hét, legfeljebb tíz évig. Az új államrend, az új rezsim beköszöntével a bankjegykötegek és az ékszerrek visszavándoroltak a matracokba és a kabátbélésekbe. Az új csapás – a kiskereskedőknek – úgy jött, mint egy megmásíthatatlan ítélet. „Hát hogyan? Megfosztani minket a tulajdonunktól? Mit jelentsen ez? Csak az Örökkévaló adhat és vehet el. Másokért dolgozni, a legkisebb tévedés, a legkisebb spekuláció miatt börtönbe lehet vetni valakit, mint valami latrot?” Hányszor hallottam gyermekkoromban mormogni ezeket a szavakat! De volt rosszabb is. A péntekenkénti templombajárás is gyanút kelthetett. Bárki, esetleg egy hét-nyolc évvel korábbi, háborúval elszenvedett vereséget megbosszulandó, büntetlenül és névtelenül vádolható akárkit, és bár-

milyen bünténnel. Franja nem tudta elviselni, hogy nem ismeri az ellenség nevét. „Az Úr neve el van rejtve, de egy ró séé, aki csak mert kedve szottyant, börtönbe akar juttatni, nem, az nem lehet elrejtve! Istenkáromlás lenne! A gonosz nak kell, hogy neve legyen!”

Franja nővérével, Lillivel együtt, aki társa is volt, visszavonult az üzlettől – az apjuk még a háború előtt meghalt –, és egy Erdélyi utcai kétszobás házba ment lakni, az egyre deformáltabb fiának szentelve magát, aki akkor már a személyeket sem tudta megkülönböztetni. Fia halálakor Franja vett egy sírhelyet a Kozma utcai régi zsidó temetőben; két személynek vette. Nem sokkal később ő is beleszállt, félelmetes magány és egy hosszú és súlyos szívbillentyű-betegség után. Franja utolsó kívánsága az volt, hogy kedvenc kék rókájával együtt temessék el, amely ki tudja, hogyan, átvészelte a háborút, a lefoglalásokat, a költözéseket, de akkorra már teljesen divatjamúlt és feltehetően értéktelen volt. De az igazi rejtély csak most kezdődik.

Néhány hónappal a halála előtt elmentem meglátogatni Franját. Le volt fogyva, hajlott volt, az arca lila. Semmi nem maradt a fényképek szép lányából, a tompa és izgató tekintetű Franjából, a Rókából; egy árnyék volt. A fia nevét ismételtette és mosolygott. Amikor indultam, azt akarta, hogy csókoljam meg. Haboztam. Megcsóválta a fejét, mintha azt mondaná: „Megtagadni egy csókot egy szegény, magányos öregasszonytól, aki egyik lábával már a sírban van, miért!? A mi családjunkban, de azt mondanám, az egész nyolcadik kerületben ezek az ártatlan, de tényleges testi érintkezések az életet jelentették, és a nap szinte minden percében gyakoroltuk őket. Megtagadni egy csókot annyit jelentett, mint megtagadni az életet. Nem láttam többet. A pénze Lillire maradt, aki máig él és virul. Épp velem voltam, Lilli nével, amikor a rémisztő csoda esett a temetőben. Egy éjjel Franja, a Róka megjelent félálomban: jól tápláltan, elégedetten, derűsen. Hívogatóan mosolygott rám. Lelkiismeret-furdalásom támadt: soha nem látogattam meg a sírját. Budapestre mentem, nem mondom, hogy csak ezért, de majdnem ezért. Megkerestem

Lillit, elvittem kocsikázni, megállapodtunk, melyik napon megyünk ki a zsidó temetőbe. A bejáratnál két-három fegyveres férfiba botlottunk. Vajon mit csinálhatnak ott? Egy bájos cigánylány, aki a sírokat gondozta, meglátván a kocsim rendszámát, megkérdezte, van-e váltani való dollárom, s miután megkapta a pénzt, egy tízdolláros bankjegyet, és odaadta az ellenértékét – jóval többet, mint a hivatalos érték –, figyelemzetett minket, hogy vigyázzunk. Vadállatok kószálnak erre. Nevettem. Csel volt, hogy elterelje a figyelmünket arról, hogy túl alaposan vizsgáljuk meg a munkáját.

Franja sírjához érve, mely a kaputól messze, poros lombú fák és egy irgalmatlan bozótos közt található, megálltunk. Lilli néni sírt egy kicsit, aztán egy kavicssal megkocogtatta a kőlapot. Egy szörnyű, rekedt üvöltés volt rá a válasz, és a sírból egy széles lukon keresztül, amelyet a zsidók időnként a „lélek kijáratának” hagynak, egy róka vetette rám magát, igen, egy róka! rettenetes erővel. Még időben megláttam lángoló szemét, éles fogait, megéreztem leheletének pokoli bűzét. Aztán egy ökölcsapással, akkor már tudatosan, eltaláltam. Rugdaltam a vadállatot, amely ordított, és mindenáron meg akart harapni. A harc egy, másfél percig tartott, aztán a bestia egy szempillantás alatt vérző szájjal visszahúzódott a sírba és eltűnt.

Lilli néni ájultan feküdt a földön. A karomba vettem és elfutottam vele, mint akit üldöznek. A három fegyveres férfi jött szembe, három vadász. Nem néztem utánuk. Beraktam az öregasszonyt a kocsiába, és gázt adtam. Nem mentem ki többet abba a temetőbe, sem a kevés, még élő rokonomat, sem a szülővárosomat nem látogattam meg azóta. Egy levélben, néhány hónappal később egy harmadfokú unokatestvérem ezt írta nekem: „A szegény régi zsidó temető a legnagyobb gondozatlanságban van. A sírokba vadállatok fészkeltek be magukat.”

De azok az események, akár csak Franja egész létezése, sokkal mélyebb és nagyobb horderejű misztériumokat láttatnak, mint amit egy ilyen naiv kommentár mutatni képes.

DOROGI KATALIN FORDÍTÁSAI

FOTÓ: LÁBASS ENDRE